

החברה הפלסטינית פראבוסלאבית אימפריאלית (1882-1914)

ולאדימיר ציבקיין

הרקע להתהוותה של החברה הפלסטינית פראבוסלאבית הזיקה בין רוסיה ובין ירושלים, שראשיתה כמעט בימי קבלת הנצרות בארץ זו, היא עתה ככת אלף שנים. ה'פְּלִינֹת'¹ הרוסיות והשירה הדתית הרוסית מספרות על עולי-הרגל הראשונים לירושלים בימי הנסיך הגדול, ולאדימיר סביאטוסלביץ', כאשר הנצרות הוכרזה כדת המדינה. עד אמצע המאה הי"ט, לפני שהנסיכה באוניות-קיטור היתה לסדירה, היתה דרכם של הצליינים לארץ הקודש, כיחידים או בתבורות, רצופת סכנות וקשיים. נסיעה כזו נמשכה כשנתיים והיתה כרוכה בסבל רב, עלבונות ופגיעות. רבים מן הצליינים לא זכו לחזור למולדתם.²

את הזיקה לארץ הקודש קיימו הלכה למעשה בניה של רוסיה הנוצרית-אורתודוקסית מקדמת דנא; פשוטי-עם מאמינים, עובדי-אדמה יראי שמיים, המון-עם רב, שנע ונד בדרכים לא דרכים על קידוש שמו של ישו המשיח. בראש מעייניהם של אלה היו סארוב, אתוס וארץ הקודש — פרשות-דרכים אל ירושלים הנכספת, ירושלים של מעלה... ההיררכיה של הכנסייה הרוסית-הגדולה במספר המאמינים ובעלת האמצעים הנרחבים (בין שאר הפטריארכיות הפראבוסלאביות האוטוקפליות)³ בתחום העזרה לכמורה הפראבוסלאבית הענייה והחלשה ולכמורה הערבית מעוטת ההשכלה — היא עצמה חשה זיקה רוחנית מועטה ביותר למזרח, ולא תמכה בעניין ההגנה על הפראבוסלאביות מן התעמולה הגוברת שם [של מיסיונרים המשתייכים לזרמים אחרים של הנצרות]... רק בשנות הארבעים של המאה שחלפה החלו לחשוב אצלנו ברצינות על ארץ-ישראל והכירו בצורך להשגיח ולהגן על צליינינו, וכן בצורך במגע הדוק יותר עם ההיררכיה של הפטריארכים המזרחיים.⁴

במשך מאות שנים היו הצליינים הקשר היחיד בין רוסיה וארץ-ישראל. הם היו אלה שעוררו את הצורך בעזרה מאורגנת לעולי-הרגל הרוסים בארץ הקודש; השיגו תמיכה ממשלתית בצליינות

1 שירה עממית על גיבורי-עם בעלי כוח רב, שחברה בעבר הרחוק נמסרה בעל-פה מדור לדור, בימים בהם טרם הועלו דברים עלי כתב.

2 ראה: *Святая Земля: Прошлое и настоящее Палестины: Спутник каждого православного паломника*, Санкт-Петербург [=СПб], 1889, стр. 2 – 8. (ארץ הקודש: העבר וההווה של פלסטינה. בן לוויה לכל צליין פראבוסלאבי).

3 הפראבוסלאבים מחולקים ל-14 כנסיית אוטוקפליות (עצמאיות), בלי שום תלות ביניהן, והן כפופות לשלטון מקומי בלבד. על-פי מסורת עתיקה, סדר מניינן של הכנסיות האוטוקפליות הוא: קושטאית, אלכסנדריית, אנטיוכית, ירושלמית, רוסית, גרמינית, סרבית, רומנית, בולגרית, קיפריית (קפריסאית), אֶלְאֵדִית (יוונית), אלבאנית, פולנית, צ'כית.

4 *Архимандрит Каприан, О. Антонин Капустин архимандрит и начальник Русской Духовной Миссии в Иерусалиме (1817 – 1894)*, Белград, 1934, стр. 114 (האב קאפריאן, 'האב אנטונין

ובעקבות זאת גדל מספרם עשרות מונים. א"נ מוראביוב, אשר ביקר בארץ הקודש ב-1830 ותיאר את רשמיו בשורה של ספרים ומאמרים, חקר את היחסים הכנסייתיים של רוסיה עם המזרח ופירסם את מסקנותיו.⁵ הוא היה הראשון שהציע לייסד בירושלים משלחת דתית רוסית ולרכוש שם בניינים למען עולי-הרגל הרוסים.⁶ הוא נמק את הסיבה להקמת משלחת כזו בצורך לספק לעולי-הרגל הרוסים תפילות בלשון הרוסית. הרעיון, אשר הובע בתזכירו של מוראביוב אל לשכת הסינוד הקדוש,⁷ מצא הד בהצעתו של המפקח העליון (האובר-פרוקורור) של הסינוד הקדוש, הרוזן ג"א פרוטאסוב, ב-1841.⁸

ברם, התערבותו של שר החוץ, הרוזן ק"ו נְסֶלְרוֹדֶה, שהניח כי שליחות גלויה של איש-דת לירושלים תגרום לאי-נוחות דיפלומטית גדולה,⁹ דחתה את מימוש ההצעה בשש שנים. רק אז הוכר, כי הצורך בעזרה לעולי-הרגל בארץ הקודש חופף את האינטרסים המדיניים של רוסיה, והחלו לקיימה במתינות אבל בהתמדה, למרות הקשיים וסיכוכים דיפלומטיים ודתיים רבים.¹⁰ ב-1847 שוגרה לירושלים המשלחת הדתית הרוסית הראשונה, בראשותו של ארכימנדרט פורפירי אוספנסקי, אשר אמורה היתה לייצג את הכנסייה הרוסית על-יד הפטריארך הירושלמי (ראה להלן). בתום מלחמת קרים, ב-1857, הגיעה לירושלים המשלחת הדתית הרוסית השנייה, בראשותו של קיריל נאומוב, ההגמון של מְלִיטוֹפּוֹל. המשלחות הללו חויבו ללא לעורר חשדות של נציגים זרים, לבל יתנו פתחון-פה לשמועות על כוונות נסתרות של רוסיה.¹¹ כבר אז היה ברור לרבים, כי דרוש ארגון אחר לסיוע לעולי-הרגל, לא ממשלתי ולא כנסייתי מינהלי. ב-1857 הוקמה 'החברה הרוסית לספנות ולסחר', שמטרתה המוצהרת היתה להקל את

קאפוסטין, ארכימנדרט ומנהל המשלחת הרוסית הדתית בירושלים [1817-1894].

Ф. Греков (Палеолог), Императорское Православное Палестинское Общество [=ИППО]: גם
Очерк его деятельности за 1882–1890. СПб 1891, стр. 5–7. (פ' גרקוב [פאליאולוג], 'החברה
הפלסטינית הפראבוסלאבית האימפריאלית. רשימות פעילותה, 1882-1890').

В. Н. Хитрово, Православие и православные в Св. Земле: Русские владения в Св. Земле',
Сообщения ИППО, [=СИППО], 1887, стр. 179–180 (ו"נ חיתרובו, 'הפראבוסלאביות והפראבוס-
לאבים בארץ הקודש. קנייני רוסיה בארץ הקודש').

Н. Капторев. Характер отношений России к Православному Востоку в XVI и XVII столетиях, Москва 1885, стр. 104.
הט"ז והי"ז).

5 А. Н. Муравьев, Путешествие по святым местам в 1830 г., СПб 1835 (נ"א מוראביוב, 'המסע
אל המקומות הקדושים בשנת 1830'); Мои воспоминания, Русское обозрение, 1895, май.; (הנ"ל,
זכרונותי); Письма с Востока, 1849 – 1850 гг., ч. 1, 2, СПб 1851 (הנ"ל, מכתבים מן המזרח).

6 А. Н. Муравьев, Сношения России с Востоком по делам церковным, СПб 1858 (א"נ מורא-
ביוב, 'יחסי רוסיה עם המזרח בעניינים הכנסייתיים').

7 הסינוד הקדוש הוקם בשנת 1721 ובראשו מפקח עליון (אובר-פרוקורור), שהחליף את הפטריארך כראש
הכנסייה הרוסית האוטוקפליית.

8 G. Stavrou, Russian Interests in Palestine, 1882-1924: A Study of Religious and Educational
Enterprise, Thessaloniki 1963, pp. 31-32 [להלן: סטאברו].

9 П. Безобразов, 'О сношениях России с Палестиной в XIX веке', ч. 3. 'Русская Духовная
Миссия в Иерусалиме', СИППО, 1911, стр. 498 (פ' בזאבראזוב, 'על יחסי רוסיה עם ארץ הקודש
במאה הי"ט, ג: המשלחת הרוסית הדתית בירושלים').

10 ראה סטאברו (לעיל, הערה 8), עמ' 78.

11 В. Н. Хитрово, Православие в Св. Земле', Палестинский сборник, т. 1, СПб 1881, стр. 76 (ו"נ חיתרובו, 'הפראבוסלאביות בארץ הקודש').

נסיעות הצליינים הרוסיים לארץ הקודש. ב"ב מאנטורוב, הפקיד לתפקידים מיוחדים במשרד הימייה (מאוחר יותר חבר מועצת המדינה ומזכירה), הגיש ב-1857 לשר הימייה, הנסיך הגדול קונסטאנטין ניקולאיביץ', אחיו של הצאר אלכסנדר השני, דין-וחשבון על נסיעתו לארץ הקודש. הוא קבע, כי האינטרסים של רוסיה במזרח זהים לאינטרסים של החברה הרוסית לספנות, וזה יאפשר 'להביא את התערבותנו במזרח לצורה לא-פוליטית כזאת', אשר תפרק את המתנגדים מנשקם, והבעיה כולה 'אפילו תבוא לכלל הפישוט... אם נשווה לה אופי ספסרי, מסחרי'.¹² ב-1858 הוקמה בירושלים הקונסוליה האימפריאלית הרוסית. כרם, כל המוסדות הרוסיים הללו – המשלחת הדתית, הקונסוליה והחברה לספנות – לא היה ביכולתם להגן על האינטרסים של הפראבוסלאביות במקום ולהשיב מלחמה שצרה נגד השפעת קהילות ועדות מקרב הזרמים השונים בצרות, אשר הלכו ורבו.¹³ אלה, ובייחוד הפרוטסטאנטים והקאתולים, ניהלו פעילות מיסיונרית נרחבת בקרב האוכלוסיה הפראבוסלאבית המקומית.¹⁴ אז הגיע הנסיך הגדול למסקנה, 'כי ללחץ הלאטיני על הפראבוסלאביות אפשר להתנגד לא בנשק בלבד, אלא די להניע את רוסיה המאמינה והמתפללת בתור המשמר החדש אל מרכז הפראבוסלאביות, לגבעת הגולגולתא'.¹⁵

באותה שנה, 1858, הוקם הוועד הפלסטיני לאיסוף תרומות, 'לשיפור תנאי המחיה של הצליינים הרוסיים בארץ-הקודש' ולמימושן של התרומות. הוועד, בראשותו של הנסיך הגדול, שר הימייה, קונסטאנטין ניקולאיביץ' לא סר למרותו של שום משרד ממשלתי. 'הוא לא הסתפק בדאגותיו לארץ הקודש ממרחקים', אלא יזם, יחד עם רעייתו, במאי 1859, נסיעה אל הקבר הקדוש, במטרה לעלות אל המקומות הקדושים ולהתוודע אישית אל ענייני ארץ הקודש.¹⁶ במהלך ביקורו הושלמה רכישתה של חלקת האדמה רחבת הידיים מצפון לחומות העיר, המכונה עתה 'מגרש הרוסים'. הוועד הזה, אשר מנהלו למעשה היה ב"פ מנסורוב, הקים את רוב המבנים ב'מגרש הרוסים'.

העצמאות הרשמית של הוועד הפלסטיני נמוגה עם עזיבת הנסיך הגדול את משרד הימייה, ויחד איתו גם את הוועד, עקב מינויו לנציב עליון של מלכות פולין ועקירתו לוורשה ב-1862. הוועד צורף עתה למשרד החוץ, ועם סיום הבנייה המתוכננת ב'מגרש הרוסים' ב-1864, הוא הפך ל'וועדה

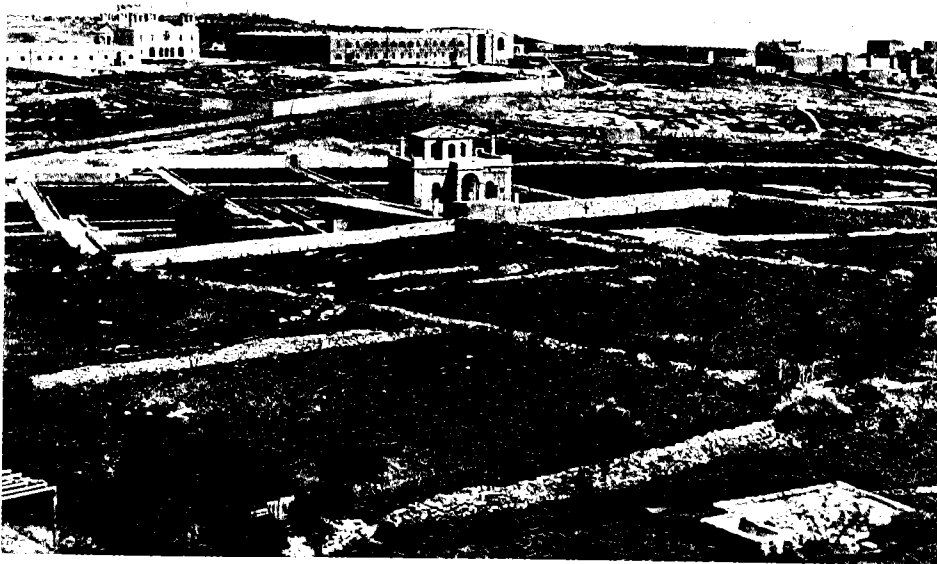
12 A. A. Дмитриевский, *Императорское Православное Палестинское Общество и его деятельность за истекшую четверть века (1882–1907): Историческая записка, составленная по поручению Совета Общества; Выпуск 1, Русские учреждения на Св. Земле до 1889*, ברבע המאה שחלף [1907-1882] [התזכיר ההיסטורי, שחובר על פי בקשת מועצת החברה]; א: המוסדות הרוסיים בארץ הקודש עד ל-1889); וראה גם סטאברו (לעיל, הערה 8), עמ' 41-42.

13 А. И. Никонова, 'Бюджеты Министерств иностранных дел в Западной Европе и в России на благотворительные и учебно-воспитательные заведения в Палестине и Сирии', *СИППО*, 1911, стр. 237 (א"י ניקונובה, 'התקציבים של משרדי החוץ באירופה המערבית וברוסיה למוסדות הנדבנות ולמוסדות החינוכיים-לימודיים בארץ ישראל ובסוריה').

14 D. Hopwood, *The Russian Presence in Syria and Palestine, 1843-1914: Church and Politics in the Near East*, Oxford 1969, p. 100 [להלן: הופווד].

15 'הדין-וחשבון באספה הכללית', ידיעות החברה, 1892, עמ' 100.
16 שם, עמ' 130.

מיגרש הרוסים, על
דרך יפו (תצלום
גיאקומו ברוג'י, 1869)

הפלסטינית על-יד המחלקה האסייתית במשרד החוץ. נציגיה של הוועדה בירושלים היו קונסולים רוסים, ותפקידיה היו החזקת המבנים ושיכון עולי-הרגל בהם. ארגונו של זרם הצליינים והדאגה להם בארץ-ישראל קיבלו אפוא אופי ממשלתי, אך מוגבל מאוד, הן בגלל המאבק הפוליטי בין המעצמות האירופיות¹⁷ והן בגלל מלחמתו של הפטריארכאט הירושלמי האוטוקפלי על זכויותיו לאפטרופסות על האוכלוסיה הפראבוסלאבית המקומית.¹⁸

הפעילות להקמת החברה

הניהול של ענייני העדה הפראבוסלאבית בארץ הקודש לקה בחסרונות ניכרים, כיוון שהוצא לפועל בידי שני מוסדות ממשלתיים שונים — משרד החוץ והסינוד הקדוש. פעילות הקונסול, אשר פיקח על הבניינים הרוסיים שהקים הוועד הפלסטיני, הצטמצמה בהצגת הדרישות שהכתיבו האינטרסים הפוליטיים של רוסיה. על פעילות המשלחת הרוסית הדתית השפיעו ההגבלות הקשורות בנוכחותו של הפטריארך — ראש הכנסייה הפראבוסלאבית העצמאית (אוטוקפלית) בירושלים. פרט לכך, לא היה תיאום בין הנציגים הרוסים ובין מחלקות הממשלה שהיו הממונות עליהם, והנציגים בירושלים התחרו אלה באלה ונכנסו אלה לתחומם של אלה. ההוראות הבלתי-ברורות וחוסר התיאום בין המנהלים הכשילו מראש כל פעילות.¹⁹ באותה עת חזרו שוב לרעיון, להוציא את סמכויות הטיפול בפראבוסלאביות ובעולי-הרגל הרוסים בארץ הקודש מידי הארגונים הממשלתיים ולהעבירן לארגון ציבורי, לא-מסחרי, כפי שהציע בעבר מנסורוב.

17 ראה: הופווד (לעיל, הערה 14), עמ' 85, 89.

18 ראה: סטאברו, שם (לעיל, הערה 8), עמ' 53.

19 ראה: קאפריאן (לעיל, הערה 4), עמ' 126.

הראשון שנלהב לרעיון והלוחם העיקש להקמת החברה הפלסטינית, היה ואסילי ניקולאיביץ' חיטרובו.²⁰ ב-1871 הוא ביקר לראשונה בארץ הקודש בתור צליין-תייר.²¹ ביקור זה הטביע עליו רושם עז, ומאז הקדיש את חייו לפעילות מגוונת הקשורה לבעיות הפראבוסלאביות בארץ הקודש.²² הוא החל לאסוף ספרים על ידיעת ארץ-ישראל, אשר מאוחר יותר מסרם לחברה. הקטלוג השיטתי של ספריית החברה, אשר הוצא בשלושה כרכים מאפשר להעריך את אוצרותיה ואת עומק התעניינותו של חיטרובו בתחומים שונים של ידיעת הארץ.²³ הוא עצמו שקד על מחקר ביבליוגרפי, שכלל את הספרים והמאמרים הרוסיים על ארץ הקודש.²⁴ ובהדרגה הגיע לרעיון של הקמת החברה הפלסטינית.²⁵

במכתב מ-3 בפברואר 1877 אל ארכימאנדרט אנטונין, מנהל המשלחת הדתית הרוסית בירושלים, הציג חיטרובו את רעיון הקמת החברה הפלסטינית:

לעתים קרובות היה עולה במחשבותי: מדוע לא נקים ועד פלסטיני משלנו – לא רשמי, היושב במקום שאין לדעת אותו ויוצר יצירה בלתי-ידועה, אלא פרטי, מעין 'Palestine Exploration Fund' במטרה לחקור את ארץ הקודש, להקנות לרוסיה ידיעות עליה, לרכוש חלקות-אדמה משובחות, להוציא חיבורים מלומדים, ובייחוד מורה-דרך טוב. כמדומני, הזמן הזה נוח מאוד, קרוב לוודאי, להוציא לפועל הצעה כזאת. השפעתנו כמזרח וזועזה עד מאוד, והיא צריכה כוחות חדשים לשמירתה.²⁶

הארכימאנדרט אנטונין התייחס אל הרעיון בצורה ביקורתית:

בוודאי רעיון טוב הוא לייסד 'ועד פלסטיני רוסי', כפי שהוא מכנה אותו, ועד מדעי-ארכיאולוגי-פוליטי פילנטרופי. אבל האם הוא מניח, שאנו נוכל לנהל עניין בלי רעש וכלי השתבחות, בלי מריבות והלשנות, ובסופו של דבר, בלי צו רשמי של מאן דהוא? ... לא, למען השם, לא ועד. דינו ב'ועדה פלסטינית' מזורה, אשר מנהלת עניין, שאין לה מושג בו.²⁷

כמעט בעת ובעונה אחת פנה חיטרובו אל דמות מפורסמת אחרת בעשייה הארץ-ישראלית,

20 ראה: סטאברו (לעיל, הערה 8), עמ' 57.

21 В. Н. Хитрово, *Неделя в Палестине: Из путевых воспоминаний*, СПб 1879 (ר"נ חיטרובו, 'שבוע בארץ-ישראל: מזכרונות המסע').

22 ראה: В. Н. Хитрово, *К животворному гробу Господню*, СПб 1886 (ר"נ חיטרובו, 'אל הקבר משיב-הנפש של האדון').

Научное значение раскопок, произведённых Прав. Палест. Обществом на Русском месте близ Храма гроба Господня в Иерусалиме, СПб 1898 (הנ"ל, 'המשמעות המדעית של החפירות שנערכו בשטח הרוסי על-ידי כנסיית הקבר הקדוש בירושלים על-ידי החברה הפלסטינית הפראבוסלאבית').

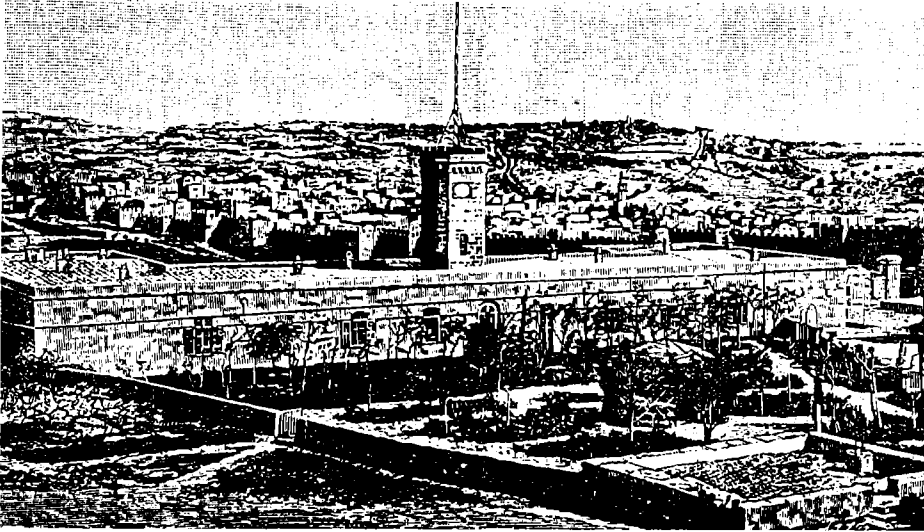
23 Письма о Св. Земле, СПб 1898 (הנ"ל, 'מכתבים על ארץ-הקודש').
Систематический каталог библиотеки ИППО, т. 1 – 3, СПб 1907 – 1910 (הקטלוג השיטתי של ספריית החברה הפלסטינית); סטאברו (לעיל, הערה 8), עמ' 58.

24 В. Н. Хитрово, *Палестина и Синай. Библиографический указатель русских книг и статей о Святых местах Востока, преимущественно Палестинских и Синайских*, ч. 1, вып. 1, СПб 1876 (ר"נ חיטרובו, 'ארץ-ישראל וסיני: מפתח ביבליוגרפי של ספרים ומאמרים רוסיים על המקומות הקדושים של המזרח, על-פירוב של ארץ-ישראל וסיני').

25 ראה הופווד (לעיל, הערה 14), עמ' 101.

26 דמיטריבסקי (לעיל, הערה 12), עמ' 125.

27 שם, עמ' 126, 127; הופווד (לעיל, הערה 14), עמ' 101.

בית הקונסול הרוסי,
'מגרש הרוסים',
ירושלים (רישום מ-
1889)

ארכימאנדרייט ליאוניד קאוולין, ראש המנזר 'ירושלים החדשה' על-יד מוסקבה,²⁸ אשר זוהי מנהל המשלחת הרוסית הדתית בירושלים לפני ארכימאנדרייט אנטונין:

אני עדיין טרוד ברעיון ייסוד ועד פלסטיני פרטי כאן... לו הצלחתי להכניסו תחת כנפי השפעתם של בני משפחתו של האימפראטור או אחד מהמטרופוליטים [בעלי תואר מן הגבוהים בהיררכיה הפרבוסלאבית] אני מניח, שלא יהיה מחסור באמצעים כספיים, ולאחר-מכן אפשר יהיה לצרף גם סימני-היכר של הוועד הרשמי הנוכחי, וגם את אמצעיו הכספיים. מה הוא חושב על אפשרות לייסד חברה כזאת והאם תצליח היא? תועלת מדעית, לכל הפחות, בכל זאת תהיה.²⁹

אולם במכתב תשובתו מיום 1 במארס 1877 לא תמך הארכימאנדרייט ליאוניד בהצעותיו של חיטרובו. חוגי החצר נשארו אדישים לתכניות ולתקוות, שטוהו וטיפח חיטרובו. הם גילו 'אפאתיה' מוחלטת ו'אפילו פחד להתעניין בסוגיות הרגישות, כגון המזרח הפרבוסלאבי והעניינים הפרבוסלאביים החיוניים שלו'.³⁰ אולם אלה לא ריפו את ידיו של חיטרובו. הוא המשיך להיאבק בתקיפות למימוש הרעיון של הקמת החברה הפלסטינית. מצב הדברים בירושלים סייע לתמיכה ברעיונותיו:

מאבק הקונסוליה — ויחד איתה הוועדה הארץ-ישראלית — במשלחת, התנהל בעיקר סביב השאלה מי ייצג את רוסיה בפני הפטריארכיה, ומי ינהל את הפעילות בארץ הקודש, כלומר, מי ינהל את העבודה העצומה והמורכבת של קבלת-הפנים, השיכון, האספקה

28 הקתדרלה של המנזר, שנבנתה במאה הי"ז, היתה בנויה לפי תכנית כנסיית הקבר הקדוש. ראה: *История русской архитектуры*, Москва 1956, стр. 211, 212 (תולדות האדריכלות הרוסית).

29 דמיטרייבסקי (לעיל, הערה 12), עמ' 127.

30 שם, עמ' 135.

החומרית, ההזנה הרוחנית, ריפוי החולים וליוי במקומות הקדושים של כל המספר העצום של הצליינים הרוסיים אל ארץ הקודש.³¹ המשלחת סייעה לקונסול, אבל היתה נטולת כל סמכויות. הוחלט אפוא 'להוריד את המשלחת לדרגת הכנסייה הביתית על-יד הקונסוליה הרוסית'.³² מנהל המשלחת הדתית, הארכימאנדרית אנטונין, ואנשים שנטו לדעתו, הגיעו אז למסקנה כי הקמת ארגון ציבורי, אשר יעסוק בכל העניינים הפראבוסלאביים בארץ-ישראל, יביא לשיפור בתנאי הפעילות של המשלחת. במכתב מ-23 בינואר 1879 חוזר הארכימאנדרית אנטונין אל רעיון הקמת החברה, ואפילו מציע הצעות קונקרטריות למימושו:

ייתכן, שאפשר להסתכן בהשמעת קריאה אל האינטליגנציה הרוסית ולהציע לרשום את שמו ההגון של מי שירצה, ברשימת העמלים למען ארץ הקודש, בלא לחייב איש לשלם תשלום כספי קבוע לקופת החברה ורק למנותו בין מנויי החובה של פרסום תקופתי של החברה, אם יבוא כזה, כפי שעושה 'Die Deutsche Morgenlandische Gesellschaft'. ראוי להפציר בהוד קיסרותה, המלכה הקיסרית, אשר יותר מעשרים שנה מנדבת את המענקים הכספיים השנתיים לארץ הקודש, שתתרצה להיות היושבת-ראש של החברה. גם רוממות קיסרותם הנסיכים הגדולים, קונסטאנטין ניקולאיביץ' וניקולאי ניקולאיביץ', לא יסרכו בוודאי לפאר בשמותיהם את החברה המתוכננת. לאחר-מכן יתפסו מקום שמות מעוררי כבוד של שגרירינו וצירינו לשעבר במזרח, מזכירי-שגרירויות, קונסולים וכן הלאה. נפתחת שורה די ארוכה של שמות. ובכן מה? בלא היסוסים, 'בברכה ובהצטלבות' ידפיס קול-קורא, היאה לנסיבות (מלחמה, שלום, שחרור עבדים, התחדשות המזרח, מזימות המערב, תקוות הפראבוסלאביות, משימות רוסיה הגדולה, מצב הכנסייה הרוסית הגדולה ביקום הפראבוסלאביות, שחר האיחוד הקרוב של כל המאמינים תחת הצל של אילן-הצל של גולגולתא להדיפת כפירה וכו') אל אוהדי הנצרות הרוסיים, בהקדימו אליו את הפסוק מן המזמור: 'אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני'.³³

העזרה בעצה ובמעשה של הארכימאנדרית אנטונין ואוהדיו הוציאה את חיטרובו מן המבו הסתום, אשר אליו נקלע אחרי כמה שנות מאבק על הקמת החברה. הארכימאנדרית אנטונין המליץ על חיטרובו בפני הרוזן א"ו פוטיאטין, אשר נתפס לרעיון הקמת החברה הארץ-ישראלית ותמך בו בחום. פעילותו של פוטיאטין למען הקמת החברה שינתה את הדעות על חיטרובו בחברה הפטרבורגית הגבוהה 'והביאה כמה בעלי-כרית חזקים בדעה ובמעמד הרשמי'.³⁴

חיטרובו חיבר הצעת תקנון לחברה הפלסטינית הפראבוסלאבית והגיש אותה לאישור המפקח העליון של הסינוד הקדוש, קונסטנטין פוֹבֵידוֹנוֹסְקֵב. זה תבע לצרף להצעה חתימות של אנשים, הנכונים להיות חברים בחברה. הרוזן פוטיאטין, 'בהתלהבות האופיינית לו', הביא את גליון החתימות אל הנסיך הגדול, סרגי אלכסנדרוביץ' 'והציע לו לחתום והביא לידיעתו [של חיטרובו],

31 קאפריאן (לעיל, הערה 4), עמ' 148.

32 שם, עמ' 145.

33 דמיטריבסקי (לעיל, הערה 12), עמ' 132, 133.

34 שם, עמ' 140-141.

כי הוא יטול לידי ברצון את התפקיד של יושב-ראש החברה העתידה.³⁵ בדרך זו הוכללו ברשימת החברים המייסדים, אשר צורפה לתקנון, 48 איש.³⁶ ב-8 במאי 1882 אישר הקיסר את תקנון החברה החדשה, וב-21 במאי אותה שנה התקיימה הפתיחה התגיגית של החברה הפלסטינית.

מיבנה החברה והרכבה

הסעיף הראשון של תקנות החברה קובע:

החברה הפלסטינית הפראבוסלאבית נוסדה אך ורק למטרות מדע וצדקה, אשר בהשגתן יתאפשר לה:

- (א) לאסוף, לערוך ולהפיץ ברוסיה ידיעות על המקומות הקדושים של המזרח.
- (ב) להושיט עזרה לעולי-רגל הפוקדים את המקומות הללו.
- (ג) לייסד בארץ-הקודש בתי-ספר, בתי-חולים ובתי-מחסה, וכן להגיש עזרה חומרית לתושבים מקומיים, לכנסיות, למנזרים ולכמורה.

בהתאם למטרות הללו חולקה החברה לשלושה מדורים:

- (1) המדור לתמיכה בפראבוסלאביות בארץ הקודש.
- (2) המדור לסיוע לצליינים הרוסים.
- (3) המדור למחקר, לפרסומים ולתעמולה.

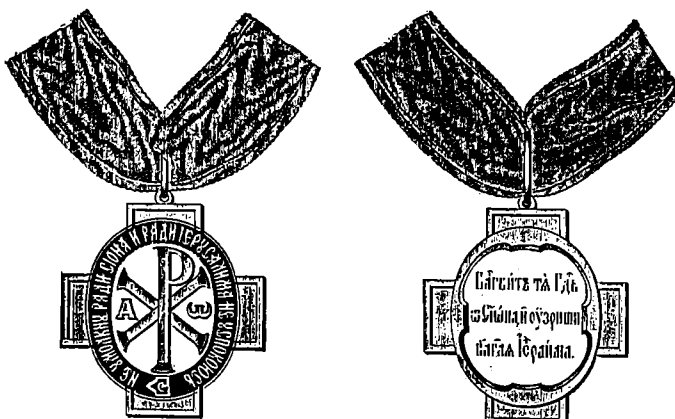
יושב-הראש הראשון של החברה היה הנסיך הגדול סרגי אלכסנדרוביץ', בנו הרביעי של הצאר אלכסנדר השני ואחיו של הצאר אלכסנדר השלישי. אחרי מותו, ב-1903, מונתה ליושב-הראש רעייתו, הנסיכה הגדולה יליזאבטה פיודורובנה, בתו של הדוכס הגדול של הֶסֶן, לודביג הרביעי. בחברה יכלו לכהן 125 חברי-כבוד (מ-19 בדצמבר 1883), 800 חברים בעלי זכויות מלאות (מ-30 באפריל 1895) ומספר בלתי-מוגבל של חברים-עמיתים. חברי-כבוד, פרט ל-48 החברים המייסדים ובני משפחת הצאר, נבחרו בשל שירותים מיוחדים הקשורים לארץ הקודש, או בשל עבודות מדעיות בחקר ארץ-ישראל, וגם בזכות תרומה של 5,000 רובל לפחות לטובת החברה.³⁷ חברים בעלי זכויות מלאות צורפו עם כניסתם לחברה אל מדור, או מספר מדורים, בהתאם למגמה אשר בה רצו לפעול. הם גם יכלו לבחור ולהיבחר לכל התפקידים בחברה. חברים-עמיתים יכלו להשתתף בפעילות החברה בדעה מייעצת.³⁸ כל חברי הכבוד וחלק מן החברים בעלי הזכויות המלאות ומן החברים-עמיתים, אשר שילמו מס-חבר חד-פעמי במקום שנתי, קיבלו אות, המיוחד לכל אחת מן הקבוצות הללו. ציור האות אושר על-ידי הצאר, ונעשה בו שימוש בסמל החברה בתג שלה, בחותמה ולקישוט המבנים השייכים לה.

35 שם, עמ' 183.

36 המחקרים אודות החברה הדגישו את האינטרס הפוליטי של רוסיה, ולאור זאת פירשו והעריכו כל פרט הקשור בהקמת החברה ובפעילותה. כזה הוא, למשל, חיבורו המקיף של סטאברו (לעיל, הערה 8), המעריך בצורה מופרזת את תפקידי החברים המייסדים בהקמת החברה ובתכנון פעולתה (שם, עמ' 70-74). עובדה היא, כי אחרי שנים אחדות נמנו ברשימה רק 5 מתוך 48 החברים המייסדים.

37 Устав ИППО, §§13, 14 (תקנון החברה הפלסטינית).

38 תקנון החברה, סעיפים 16-26.

Лузевская награда:

Общественная награда:

אותות כבוד לחבר החברה הפלסטינית פראבוסלאבית אימפריאלית (סמל החברה; במרכז האות שמשמאל)

עם הזמן נעשתה ההתעניינות בארץ הקודש לאופנה בקרב החברה הגבוהה בפטרבורג, ואף אפוטרופסים של כבוד וחברי מועצת המדינה החלו לגלות בה עניין. כך גם בישופים וכמרים חשובים ביותר ראו עצמם חייבים להצטרף לחברה.³⁹

מספר אנשי החברה גדל: ב-1890 נמנו בה 950 חברים; ביניהם 91 חברי-כבוד, אשר 18 מהם היו בני משפחת הקיסר, 270 חברים בעלי זכויות מלאות ו-589 חברים-עמיתים. בחגיגת יובל 25 שנה (1907) לחברה נמנו בה 4,267 חברים; ביניהם 140 חברי-כבוד, 15 מהם נציגי משפחת הצאר, 845 חברים בעלי זכויות מלאות, 3,282 חברים-עמיתים. ב-1900 נמנו בחברה 5,176 חברים.

החברים השתתפו באופן סדיר באספות הכלליות ובאספות בסניפים. אספות כלליות נערכו בתקופה שבין אוקטובר למארס לפחות פעם בשלושה חודשים. הן הוקדשו לשמיעת דינים-וחשבונות חודשיים על פעולות מועצת החברה, על רכישות חדשות; לבחירת חברים לחברי-כבוד ולחברים בעלי זכויות מלאות; לקריאת מאמרים מדעיים, למסירת מידע בעל-פה ולהבעת דעות של חברים. בסניפי החברה נערכו אספות לפחות פעם בחודשיים. מדי שנה נערכו אספות כלליות, בשבוע 'תומא הקדוש' (לאחר הפסחא). באספות אלו נבחרו פקידי המשרד, הוענקו מענקים ופרסים, הוקראו נאומים, מאמרים מדעיים ודין-וחשבון שנתי כללי על פעולות החברה ועל מצבה, והוגשו ספרי הנהלת חשבונות.⁴⁰

ניהול החברה הופקד בידי המועצה. היא הורכבה מיושבי-ראש, סגן יושבי-ראש, עוזר יושבי-ראש, יושבי-ראש המדורים, שלושה חברים שנבחרו מטעם החברים בעלי זכויות מלאות באספה הכללית, מזכיר וגזבר.⁴¹ נוסף עליהם היו במועצת החברה נציגיהם של הסינוד הקדוש, משרד החוץ ומשרד ההשכלה העממית.

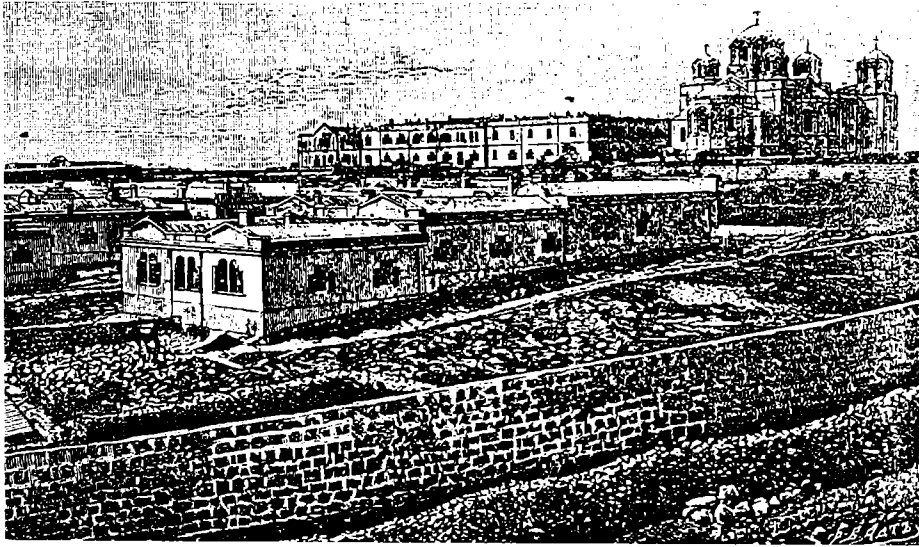
משנת 1893 החלה החברה לפתוח סניפים מחוזיים בכל שטח הקיסרות הרוסית,⁴² וב-1897 כבר

39 קאפריאן (לעיל, הערה 4), עמ' 153.

40 תקנון החברה, סעיפים 33, 34, 40, 41, 44.

41 שם, סעיף 50.

42 Список должностных лиц ИППО. Приложения к СИППО, 1901 ('הרשימה של פקידי המשרד

מבני 'מיגרש הרוסים'
(רישום מ-1889)

פעלו הסניפים ב־28 מחוזות. בשנת 1900, שבע שנים בלבד אחרי פתיחת הסיף הראשון, פעלו כבר 41 סניפים מחוזיים של החברה. הנהלת כל אחד מהם כללה 4-5 אנשים, שבראשה עמד בעל המישרה הכנסייתית הגבוהה ביותר במחוז. כמחצית מהסניפים סגנו של יושבי־הראש היו מושל המחוז; ברבע מהם — הגמונים; ובשאר — אצילים ופקידים ממשלתיים בכירים אחרים. ב־1911 היו לחברה כבר 50 סניפים מחוזיים.

המדור לתמיכה בפראבוסלאביות בארץ הקודש

כאשר נוסדה החברה הפלסטינית ב־1882 פעלו כבר בירושלים, כפי שהוזכר קודם לכן, המשלחת הדתית, הכפופה לסינוד הכנסייה הרוסית הפראבוסלאבית (ובראשה הארכימאנדיט אנטונין), והוועדה הפלסטינית, הכפופה למשרד החוץ (ובראשה מנסרוב). עליהם היתה מוטלת האחריות הישירה לשיפור התנאים של עולי־הרגל הרוסים בארץ הקודש. החברה החליטה, שלא להיכנס לתחרות עם גופים אלה ולהקדיש את כל כוחותיה לפעילות, אשר בה לא עסקו המוסדות הקיימים לחלוטין (הוועדה הפלסטינית), או שפעילותם לא היתה תקינה בגלל חוסר אמצעים (המשלחת הדתית).⁴³ החברה ריכזה אפוא את מאמציה בתמיכה בפראבוסלאביות בארץ הקודש, עזרה לעולי־הרגל על־ידי הוזלת מחיר הנסיעה אל ארץ הקודש, ובפעילות מדעית ובהוצאה לאור. ברם, אפשרויותיה של החברה בתחום התמיכה בפראבוסלאביות הוגבלו באופן ניכר על־ידי התקנון והוראות נוספות. החברה יכלה לפעול בארץ הקודש אך ורק באמצעות מורשה, ובכרכתו של הפטריארך הירושלמי. תחום זכויותיו וחובותיו של המורשה נוסח בהוראה מיוחדת, אשר אושרה רק לאחר הסכמתו של משרד החוץ. ההוראה נמצאה הן אצל השגריר בקושטא והן אצל

של החברה הפלסטינית). הרעיון לארגן סניפים מחוזיים הוצע על־ידי צ'ד סימשליאיב. ההגמון מלטי מן העיר יאקוטסק פתח סיף בעירו ב־21 במארס 1893, ובכך הניח את היסוד להתרחבות של פעילות החברה.

43 A. A. Дмитриевский, 'Извлечение из исторической записки ИППО за 25 лет существования — (א"א) דמיטרייבסקי, 'הקטע מהתזכיר ההיסטורי — СИШПО, 1907, стр. 433, 1882—1907', СИШПО, 1907, стр. 433. החברה הפלסטינית במשך 25 שנות קיומה, 1882—1907).

הקונסול בירושלים, והיא קובעת כי מורשה החברה יכול היה למסור למועצת החברה, או לקבל ממנה, מידע כלשהו רק דרך קונסול, שאל אזור פעילותו מתייחס המידע. הקונסול היה משגר דיך- וחשבון של המורשה, עם הערותיו, אל מועצת החברה דרך משרד החוץ, וכך גם היה מעביר לו את החלטות המועצה. בתקנון נקבעה מראש זיקה זו: 'החברה, על-פי אפשרויותיה, תשתדל להתאים את פעולותיה לעצות ולהוראות של המשלחת הרוסית הדתית והקונסוליה הרוסית בארץ-ישראל'.⁴⁴ אבל ההוראה המיוחדת בדבר פעילות המורשה קבעה זיקה נוקשה יותר של החברה למשרד החוץ ולנציגו הישיר, הקונסול. כל צעד בפעילות החברה בארץ-ישראל היה נתון אפוא לפיקוח קפדני, קודם כל מצד משרד החוץ, והיה מתואם עם מדיניות החוץ של רוסיה.

פעילות השכלתית-חינוכית

מייד אחרי הקמת החברה היא

הוצפה בבקשות לשיקום כנסיות ופתיחת בתי-ספר. מ-32 הכנסיות הקהילתיות, תשע בלבד היו במצב משביע-רצון. בתי-ספר התקיימו על הנייר בלבד. כמרים לא קיבלו את שכרם העלוב במשך כמה חודשים. בית-חולים היה ברשות הפראבוסלאביים בירושלים בלבד. למרות ההכנסות הניכרות מאדמות בסראביה, היה הפטריארכאט חייב כסף ליהודים ולארמנים, חוב שהיה מעבר ליכולתו הכספית. החברה הציעה לפטריארכאט לשוות לכנסיות מראה מכובד ומהודר, ברם הכמורה היוונית רצתה לקבל כסף וליטול על עצמה את שיקום הכנסיות. הואיל ושיקום הכנסיות, בתנאים כאלה, אם נדון לפי נסיון רב-שנים, לא היה יוצא לפועל לעולם, נאלצה החברה להסתלק מכוונותיה עד לזמנים נוחים יותר.⁴⁵

המחסור בבתי-ספר פראבוסלאביים היה כה גדול, עד ש'היו ידועים מקרים, שכמרים פראבוסלאביים נאלצו לשלוח את בניהם אל בתי-ספר יהודיים'.⁴⁶ פעילות החברה בתחום התמיכה בפראבוסלאביות, כמו גם במלחמה בתעמולה של זרמים אחרים בנצרות, התבטאה בשיקום בתי-ספר כפריים, בהקמתם ובתמיכה בהם; בפתיחת בתי-חינוך לנערים ובתי-ספר; בהחזקת בתי-מרפא ובתי-חולים; ובתמיכה, עד כמה שאיפשרו ההוראות הקבועות, בכנסיות ובכמורה. את הצעדים הראשונים בפעילות ההשכלתית-חינוכית יזמה החברה בגליל. ב-6 בדצמבר 1882 פתחה החברה את בית-הספר הראשון שלה בארץ הקודש, עם מורה אחד ו-30 תלמידים.

רק בדרך ויתורים למיניהם, בהסכמים, בפשרות, בתרומות נדיבות לצורכי הפטריארכאט, ובעיקר הודות לחסותו ולהשפעתו הכבירה של רוממות יושב-הראש, הנסיך הגדול סרגי אלכסנדרוביץ', אחיו מבטן ומלידה של המלך הרוסי... החברה הצליחה סוף-סוף לעמוד איתן בנצרת, במרכז התעמולה הקאתולית והפרוטסטנטית בגליל.⁴⁷ בנצרת נפתחו בתי-ספר יסודיים לבנים ולבנות. ברם, לבתי-הספר נדרשו מתנכים וספרי-לימוד, שהיו חסרים בקרב הערבים בני הדת האורתודוקסית. כדי להכשיר מורים הוקם בית-חינוך מיוחד

44 תקנון החברה, סעיף 9.

45 מ"פ סולוביוב, 'ארץ הקודש ורוסיה', ידיעות החברה, 1894, עמ' 279.

46 נ"פ קונדראקוב, 'הדין-וחשבון, שהוקרא ב-13 במארס 1892', ידיעות החברה, 1892, עמ' 144-162.

47 דמיטרייבסקי (לעיל, הערה 43), עמ' 434.

לנערים בנצרת. הודפסו גם כמה ספרי לימוד בלשון הערבית, אשר תורגמו מרוסית. כמנהל בית החינוך לנערים נתמנה א"ג קמזה, בוגר האקדמיה הדתית במוסקבה, יליד סוריה. ב־1900 הפך בית החינוך לנערים לבית המדרש למורים. באמצעות בוגרי מוסד זה החלה החברה לחזור אל מקומות נוספים בגליל, בהם התעורר הצורך בבית ספר פראבוסלאבי.

בעת ובעונה אחת התנהלה פעילות השכלתית חינוכית גם במחוזות אחרים של ארץ ישראל וסוריה, בכל מקום בו נתאפשר הדבר. ידוע, כי בשתי עשרה שנות קיומה לא קיבלה החברה את ברכת הפטריארך לפתיחת בתי ספר לבנים.⁴⁸ פתיחת בתי הספר הראשונים ובית המדרש למורים בגליל הוסברה ברצון המועצה

לא לגרות את רדיפת הכבוד של הפטריארך [הירושלמי] התקיף ולהימצא הרחק מתוכחותיו ומקובלנותיו למיניהן. הקמת בתי ספר ביהודה, ובפרט בירושלים, אפילו לא עלתה על הדעת, כל מחשבה על כך נתפרשה כעלבון אישי [לפטריארך ניקודימוס]... כדי להראות לחברה, כי הקמת בתי ספר היא זכותו הבלעדית, החל הפטריארך, בחפזון קדחתני, לפתוח בתי ספר במקומות רבים ביהודה ובגליל. אף על פי כן, בגלל חוסר מורים ומחוסר אמצעים כספיים, נסגרו הללו אחר כך במהרה... [החברה] נתנה אמן מוחלט בסמכותו של ראש כנסיית ציון, הפטריארך ניקודימוס, ומסרה לו ב־1885 למטרות הללו 12,000 רובל. אולם כאשר התגלה, כי בחלוקת הכסף התיר לעצמו הפטריארך ניקודימוס הפקרות מסוימת, כשם שעשה בחלוקת 20,000 רובל של טובסדיה לאותן המטרות מן הסינוד הקדוש, ובייחוד אחרי שאיקונות יקרי ערך ואמנותיים, שתרם יושב ראש החברה המנוח למערה במקום הולדתו של ישו, בכנסיית בית לחם, נעלמו בלא שהותירו עקבות, הלכה החברה גם בכיווע משימתה זאת בדרך עצמאית, בניגוד להוראות הפטריארך.⁴⁹

הודות למאמצי הארכימאנדרט אנטונין, מנהל המשלחת הדתית, נפתח בית הספר לבנות בבית ג'אלה. ב־1886 הוא מסר את בית הספר לניהול החברה הפלסטינית. תרומתו הגדולה של הרוזן ט"ו אורלוב-דניסוב איפשרה להוסיף למיבנה קומה שנייה ולהפוך את בית הספר לבית מדרש למורות. מורים ומורות, בוגרי בתי המדרש בנצרת ובבית ג'אלה, סיפקו את הביקוש העיקרי למורים בכל בתי הספר של החברה.

במלאות חצי יובל לקיומה בשנת 1907, הקיפה פעילותה של החברה הפלסטינית בתחום החינוך 101 בתי ספר: 5 ביהודה (446 תלמיד), 19 בגליל (723 תלמיד), 22 בצפון סוריה (3,180 תלמיד), 50 בדרום סוריה (5,063 תלמיד) ו־5 בכירות (1,018 תלמיד).

המספר הממוצע של התלמידים בשנת 1906-1907 בכל בתי הספר היה 10,430 תלמיד, מהם 5,744 בנים ו־4,686 בנות. בין בתי הספר הללו היו 48 בעלי כיתה אחת, 51 — בעלי שתי כיתות ושני בתי המדרש למורים בנצרת ולמורות בבית ג'אלה.⁵⁰ על אופי הלימודים בבתי ספר אלה העיד אחד מבכירי המורים בהם:

התמזל מזלנו לדעת, כי ילדים מעבירים את מנהגי בית הספר אל המשפחה, אל הרחוב,

48 סולוביוב (לעיל, הערה 45), עמ' 297.

49 'דין וחשבון באספה הכללית', ידיעות החברה, 1911, עמ' 255-256.

50 רמיטיביסקי (לעיל, הערה 43), עמ' 436.

החברה הפלסטינית פראבוסלאבית אימפריאלית

כמלה אחת, מעבר לתחומי בית-הספר... זה הביאנו אל הרעיון לכפות על זאטוטים להכניס למשפחותיהם גם דברים אחרים: ללמד פעוטות בבית להצטלב נכון, להישמע למבוגרים וכן הלאה. הדבר נשא חן בעיני הילדים, והם החלו לאמן בשקידה את כל החלשים מהם.⁵¹

החברה הקדישה תשומת-לב רבה לרמת ההוראה בבתי-הספר הללו ואף הצליחה להשוות את תנאי עבודתם של המורים הללו עם תנאי עבודתם של המורים ברחבי הקיסרות הרוסית, וכן העניקה להם זכויות-שירות של משרד ההשכלה העממית. הכנת תכניות-הלימוד הוטלה על עובדים מנוסים, בפרט על העובד הבכיר של משרד ההשכלה העממית, נ"מ אַנְיֶצ'קוֹב, שמאוחר יותר נתמנה לסגן יושב-ראש החברה. לאחר שיבתו מנסיעת הפיקוח בארץ הקודש הוא סיפר: 'חייב אני להודות בגילוי-לב, כי נסעתי אל ארץ הקודש בחושי, כי כל בתי-הספר הללו, אשר עליהם דובר ונכתב, קיימים יותר בדמיון. אולם כאשר ראיתי אותם השתכנעתי, שלא רק שהם קיימים, אלא רבים מהם עומדים ברמה לא-פחותה משל בתי-ספר רוסיים'.⁵² ועידות של עסקני החברה בתחום העבודה החינוכית-השכלתית התקיימו בפטרבורג ובארץ-ישראל.

סיוע רפואי

מרפאות שהטיפול בהן ניתן חינם, היוו יסוד חשוב בהגשת עזרה לאוכלוסייה הפראבוסלאבית בארץ הקודש. הצורך בהן נוצר בגלל המרפאות של הקאתולים ושל הפרוטסטנטים, אשר שימשו למטרות תעמולה, מכיוון ש'לפני שהיו מקבלים עזרת רופא, נאלצו חולי-חרוץ, כרגיל, לשמוע דרשה'.⁵³ שלוש המרפאות הראשונות בירושלים, בנצרת ובבית-ג'אלה הגישו בשנת 1893-1894 עזרה ל-50,722 חולים (כ-200 חולים ביום). בשנת 1899-1900 הגישו חמש המרפאות של החברה (נוסף לשלוש המרפאות שנזכרו לעיל, הוקמו עוד שתיים בבית-לחם ובדמשק) עזרה ל-83,743 חולים (כמעט 280 חולים בכל יום-קבלה). הגשת העזרה עלתה לחברה כ-20 קופייקות לכל ביקור. עזרה מרפאתית הוגשה לכול, כפי שטענו בדינים-וחשבונות, בלי הברל דת.⁵⁴

המדור לסיוע לצליינים הרוסים

א. הקלת הדרך של עולי-הרגל לארץ הקודש
אחת המשימות העיקריות של החברה הפלסטינית, אשר בוצעה באמצעות מדור הסיוע לצליינים הרוסים, הייתה להקל במידת האפשר את דרכם של הצליינים העניים ביותר אל ארץ הקודש. צד זה בפעילות החברה עורר הסתייגויות אצל רבים, ביניהם חברים בעלי-סמכות כמו הארכימאנדרטים

51 'Выписки из писем старшего учителя Назаретского мужского Пансиона А. И. Якубовича от 15 января и 21 февраля 1891 г.' – СИППО, сент. 1890 – февр. 1891, стр. 65 (קטעי המכתבים של המורה הבכיר א"י יעקובוביץ' מבית-החינוך לנערים בנצרת, 15 בינואר ו-21 בפברואר 1891);

'ההרצאה באספה הכללית השנתית'; ידיעות החברה, 1907, עמ' 114.

52 'ההרצאה באספה הכללית, ידיעות החברה, 1901, עמ' 19.

53 'פעילות ריפוי של מסיונרים', ידיעות החברה, 1894, עמ' 464.

54 לעיל, הערה 52, עמ' 17.

עולי-רגל באכסניית הנשים שב'מיגרש הרוסים'

אנטונין וליאוניד — וגם בשגרירות הרוסית בקושטא.⁵⁵ אלה טענו כנגד תומכי פעילות זו על שניפחו באופן מלאכותי את מסעי הצליינים והפכו כל מחוסר-אמצעים לצליין. פ"פ קורנילוב, יושב-ראש המדור לסיוע לצליינים, בהשיבו על תוכחות אלו, ציין כי החברה 'רחוקה מן המחשבה לעורר ולעודד שוטטות בטלנית על-ידי מסירת סיוע כספי לידי עולי-רגל, ולכן דאגה [במקום זאת] להוזלת הוצאות הדרך לצליינים';⁵⁶ הוזלה זו השיגה החברה במסילות-הברזל הרוסיות, ובאוניות החברה הרוסית לספנות ולסחר (רופיי"ט).⁵⁶ החברה הגיעה לידי הסכם עם משרד דרכי התחבורה ועם חברות מסילות-הברזל הסמוכות אל נמלי הים השחור והים האזובי, לתת לצליינים הנחות במחירי הכרטיסים.⁵⁷ נכונותם של ארגונים ממשלתיים ומסחריים רבים להעניק לעולי-הרגל הקלות מגוונות 'הטילה על החברה חובה מוסרית לנקוט אמצעים דרושים', כדי שמן ההנחות הניכרות ייהנו צליינים פראבוסלאביים בלבד, אבל בשום פנים ואופן לא היהודים הרוסים, אנשי

55 דמיטרייבסקי (לעיל, הערה 12), עמ' 308.

56 Ф. П. Корнилов, Отчёт отделения пособия, Отчёт ИИПО, 1883 – 1884, стр. 24 (פ"פ קורנילוב, 'הדין-וחשבון של מדור התמיכה').

*56 РОПИТ – 'Русское Общество Пароходства и Торговли'

57 חברות מסילת-הברזל הפחיתו את מחיר כרטיס המחלקה השלישית ב-50 אחוז, מתוך כוונה שמחצית התשלום תופקד בדרך הלוך, והדרך חזור תהיה חינם. חברת הספנות הסכימה להעניק הנחות מ-30 עד 50 אחוז, תלוי במלל ההפלגה, לעולי-הרגל הפראבוסלאביים בעת הצגת דרכונים ופנקסי-צליינים.

העלייה הראשונה, אשר עלו לארץ ישראל באותה עת. למטרה זאת הונהגו פנקסי-צליינים לנסיעה ליפו וממנה, וסכום מסוים שולם מראש, בעת חלוקת הפנקסים.⁵⁸ פנקסים אלה העניקו לצליינים, פרט למחיר הנסיעה הזול, גם הקלות אחרות. הם היו בתוקף במשך שנה מיום החלוקה, ועם הצגתם היו יכולים להתאכסן בדרך ליפו (ובחזרה – אם היה צורך בכך) בקורסק, בקייב, ברוסטוב על הדרון, בטאגאנרוג, באודסה ובקושטא, ולבלות בארץ הקודש בכל עונת הצליינות, מחג הקמת הצלב שבסתיו ועד לחג הפסחא שבאביב.

כאשר נפתחה מסילת-הברזל הראשונה מיפו לירושלים, בספטמבר 1892, הגיעה הנהלת החברה לידי הסכם עם מינהלת מסילת-הברזל לתת הנחה ניכרת לצליינים ולהפעיל רכבת מיוחדת לירושלים בזמן בואם של מספר מסוים של צליינים.

פנקס הצליין הבטיח אפוא לעולה-הרגל נסיעה מרציף תחנת מסילת-הברזל הניקולאיבית בפטרבורג (עתה בית-הנתיבות המוסקבאי בלנינגרד) עד לשערי 'מגרש הרוסים' בירושלים במחיר של 33 רובל לערך – סכום הנדרש במחירים רגילים לנסיעה עד לאודסה בלבד. הווה אומר – הנסיעה הארוכה דרך הים עד ליפו לא עלתה לו לצליין למעשה מאומה.⁵⁹

חיטרובו, היוזם העיקרי של הקמת החברה ומזכירה שנים רבות, ערך ניתוח של הנתונים שנמצאו בפנקסי צליינים במשך 16 שנים, מיום הנהגתם ב-10 בפברואר 1883, ועד ל-1 במאוס 1899. תקופה זו חילק לשניים: התקופה הראשונה – 12 השנים מיום הנהגתם ועד ל-1 במאוס 1895, כאשר הפנקסים הללו סייעו להוזלה ניכרת של הנסיעה; במועד זה חלה הוזלה כללית של תעריפי מסילת-הברזל, ועקב זאת העניקו הפנקסים הללו אך נוחות מסוימת בלבד. בתקופה הראשונה השתמשו בפנקסים כמחצית הצליינים (17,208 איש מתוך 32,994). בתקופה השנייה – 4 השנים האחרונות של הסקר – השתמשו בפנקסים שליש בלבד מהצליינים (5,810 מתוך 17,778). מן הנתונים ניתן לראות כי היו שנים (למשל, 1887), בהן כשלושה רבעים מהמספר הכללי של עולי-הרגל קיבלו פנקסי-צליינים. את הסיבה העיקרית לכך ראה חיטרובו בכך, ש'בפנקסי-צליינים, למרות מחירם הזול, מצטיידים רק צליינים אמידים יחסית, אשר יש ברשותם כסף לנסיעה הלוך ושוב. רוב הנוסעים בלי פנקסי-צליינים, אין ברשותם אפילו כסף הכרחי זה. את כל הדרך הארוכה ברוסיה הם עושים ברגל, בהשתרם בשם האל, מעיר לעיר.⁶⁰

באודסה, ממנה היה יוצא הרוב המכריע (98.5 אחוז) של הצליינים הרוסים, ארגנה החברה סידורי אכסון באכסניות של שלושה מנזרים, אשר נמצאו בסמוך אל בית-הנתיבות (בעיר זו נאלצו לעתים להתגורר זמן רב לשם קבלת דרכון, או בתכותם לאונייה המפלגה ליפו).

מן האכסניות הללו יצאו אל כל רכבת שהגיעה [לאודסה] נזירים ופרחי-נזירים, אשר קיבלו צליינים וליוו אותם אל אכסניותיהם. ברגיל, עולי-רגל תפסו את מקומותיהם בחדרים משותפים, אבל לרוצים ביתר נוחות היו חדרים בודדים. באכסניות הזינו והישקו

58 קורנילוב (לעיל, הערה 56), עמ' 26.

59 ראה 'הדין-וחשבון באספה הכללית השנתית', ידיעות החברה, 1893, עמ' 136.

60 В. Н. Хитрово, 'Какими путями идут русские паломники в Святую Землю', СИППО, 1901, стр. 311–314 (וי'ן חיטרובו, 'באלו דרכים הולכים הצליינים הרוסיים אל ארץ-הקודש').

טבילה בירדן

את הצליינים, ועל כך, כמו גם על השהייה, לא נקבע תשלום, והוא היה תלוי לחלוטין ברצונם וברחמנותם של עולי-הרגל.⁶¹

ב. הטיפול בצליינים בעת שהייתם בארץ הקודש

סידורי איכסון. לעת יסוד החברה הפלסטינית התקיימו כבר בירושלים אכסניות מיוחדות לצליינים, אשר הוקמו על-ידי הוועד הפלסטיני (1859-1864) ובתחום השנים 1859-1864 שימש 876 איש בלבד (408 צליינים ו-468 צלייניות).⁶² הוועד הפלסטיני ניהל מבנים אלה — האכסניה על-שם מרים (לנשים) והאכסניה על-שם אלישבע (לגברים) — עד לשנת 1889, כאשר הועברו בתי-המחסה ובית-החולים בצו קיסרי לידי החברה הפלסטינית. בזכות הישגי החברה, ובייחוד בגלל סמכותם והשפעתם של חברי הכבוד שלה, הוענק לחברה תואר-כבוד, 'אימפריאלית'. מוסדות אלה התקיימו במשך כמעט 20 שנה ללא שינויים ניכרים, גם לאחר העברתם לניהול החברה הפלסטינית, אף-על-פי שלא התאימו לייעודם, אפילו לא בשנת חנוכתם.⁶³ כבר בזמן בנייתם סטו הבונים באופן ניכר מן התכנית המקורית, וכתוצאה מכך לא נבנתה בהם הקומה השנייה, אף שנכללה בתכנית. גם התכנית להקים 'בית-לינה לצליינים מבני מעמד האצילים הבאים לירושלים', לא יצאה לפועל. הסיבה לצמצומים אלה נעוצה היתה ב'חוסר אמצעים כספיים, אשר דרושים היו להקמת קתדרלה רוסית ענקית', היא קתדרלת 'טריוצקי' שב'מגרש הרוסים'.⁶⁴ מספר הצליינים הרוסים עלה על מספר המקומות בבתי-המחסה כבר בעת השלמתם והבניין

61 *Путеводитель по святым местам Востока, Руководство для русских паломников, от-
правляющихся в Иерусалим, на Афон, Синай, в Бар-Град и Рим*, СПб 1910, стр. 11
(מורה-דרך במקומות הקדושים של המזרח: ספר-הרכה לצליינים רוסים, אשר יוצאים לירושלים, אתוס, סיני
באר-גראד [בארין] ורומא).

62 דמיטרייבסקי (לעיל, הערה 12), עמ' 80.

63 דמיטרייבסקי (לעיל, הערה 43), עמ' 439.

64 דמיטרייבסקי (לעיל, הערה 12), עמ' 49-50.

עולי-רגל ממתנינים
(קומקומים בידיהם)
לחלוקת תה, ירושלים

שיועד לצליינים מ'מעמד האצילים' נמסר לשימושו של בעליו של הבניינים הללו — הקונסול; ואילו לעולי-הרגל ממעמד זה יוחדו מבנים של בתי-מחסה, שכונו 'בתי-מחסה מסוג ראשון'. כתוצאה מכך אוכסנו צליינים-גברים במסדרונות כבר ב-1866; בשנה היא, בגלל החורף הקשה וכדי לחסוך במקום, החליפו את מיטות הברזל במדפי-עץ. בנוסף לכך, הפקידות של בתי-המחסה, המשלחת הדתית ופקידי הקונסוליה תפסו לפחות 20 חדרים שיועדו לעולי-הרגל, דבר שעוד הגביר את הצפיפות בבתי-המחסה. כך צומצם לעתים קרובות שטח המחיה לנפש כמעט פי שניים, לעומת המתוכנן ומטבחים הפכו אף הם למגורי-צליינים.⁶⁵ חדרים בודדים נוספים בבית המשלחת הרוסית הדתית, שנמסרו לחברה, לא הגדילו למעשה את אפשרויות האכסון. בשנת 1893 גדל מספרם של עולי-הרגל שהגיעו לירושלים בעת ובעונה אחת ונוקקו ללינה ולשאר שירותים ל-2,160 נפש, וב-1899 הגיע ל-6,196 נפש.

החברה הוסיפה על המבנים האלה את האכסניות על-שם אלכסנדר ועל-שם סרגיי, אשר ניתן היה לאכסן בהם בחדרים בודדים עד ל-100 נפש; ובחדר הכללי — 32 נפש. אחר השלמתן של שתי אכסניות נוספות אלה היו ב-4 האכסניות 936 מקומות לעולי-רגל, מתוך מספר כולל של 6,000.

לבנייה יסודית הכרחית לא היה לנו כסף; היה עלינו לפנות אל אמצעים זמניים, כגון הזזת מיטות וקירובן בחדרים כלליים, אשר נתנו מקום ל-836 צליינים נוספים, אחר-כך סידור ל-800 צליינים על מדפים במסדרונות האכסניות על-שם מרים ועל-שם אלישבע; סיכוך שתי החצרות הפנימיות העלה את מספר הצליינים המשוכנים עד ל-900, וצריף העץ החדש לאורך דרך יפו — עוד ב-1,000 צליינים נוספים. פרט לכך, עשרה צריפי-אבן ושני צריפים מברזל מגולוון נתנו מקום ל-780 צליינים נוספים, סך-הכל 5,252, ו-944 החסרים עד למספר הכולל של 6,196 שוכנו באופן חלקי בחדרים בודדים (25),

והנותרים — 919 — שוכנו במבנים שכורים ובמבני-משק, שבנייתם לא הושלמה.⁶⁶ בשנת 1906 החלה לפעול אכסניה חדשה, החמישית, על-שם ניקולאי. סודרו בה חדרים לצליינים בכל ארבע קומותיה, וכן נוספו 731 מקומות. בזמן התכנון חשבו אף על שילוב מיטות דו-קומתיות, וגם על אפשרות ניצול של עליות הגג כדי להגדיל את יכולת הקליטה של האכסניה.⁶⁷ בנוסף לכך סודרו באכסניה גם 20 חדרים נפרדים, זולים, בעלי כניסות נבדלות מגרם-מדרגות מיוחד.⁶⁸

החברה הפלסטינית פעלה כמרץ להרחבתן של האכסניות ולהתקנת שירותי-עזר נוספים בהן, שהיו הכרחיים לאלפי הצליינים. במבני האכסניה על-שם סרגיי, בו שכן משרדו של מנהל האכסניות הרוסיות, סודרו חדרים נפרדים של מחלקה ראשונה ושנייה, חדרי-אוכל כלליים, אולם-אורחים, חדרי-סעודות עממי, מיבנה ובו מיתקן להרחחת מים,⁶⁹ מטבח, בית-מרחץ ומכבסה. בתחומן של האכסניות נמצא גם מבנה, אשר הוכשר לשמש כחנות ספרים, איקונוס ומכולת. היו גם תחנת-כבאים, נפחייה וסדנאות-עזר אחרות. החברה הסדירה את אספקת המים, התקינה מיכלי מים סגורים וחפרה תעלת-ביוב באורך של יותר משני ק"מ.⁷⁰

החברה גם נטלה על עצמה את הטיפול בתזונת הצליינים. הוקמה מאפיית-לחם, שלפי התכנית היתה אמורה לספק במשך עונה (מאוקטובר ועד לאפריל) 10,500 פוד (כ-172 טונה) לחם.⁷¹ בחדר-האוכל הכללי היה כל צליין מקבל חמיצה ומרק דליל תמורת חמש קופייקות, דייסה — תמורת שלוש קופייקות. לחם וקוואס (מין משקה) ניתנו חינם. שלוש קופייקות נגבו עבור מגורים בתום 14 הימים הראשונים בהם היו המגורים חינם, וקופייקה אחת בבוקר ובערב — עבור מים רותחים. מעון ומזון עלו אפוא לצליינים 13 קופייקות ביממה. מן הדינים-והחשבונות של החברה עולה, כי כל צליין ששילם לה 5 רובל בממוצע, עלה למעשה לחברה 20 רובל.⁷² שירותים רפואיים. רבים מן הצליינים היו חולים וקשישים, אשר סבלו מן האקלים ומתנאי החיים הקשים וכן מן המאמץ הכרוך בטיולים ומסעות. את הצעדים הראשונים להגשת עזרה רפואית להם יזמה המשלחת הרוסית הדתית, אשר גם החלה בבנייתו של בית-חולים על-פי שליחות מאת הקיסרית מאריה אלכסנדרובנה.⁷³ בית-החולים הרוסי נבנה בשנים 1862-1863, וכטענתו של ב"פ מאנסורוב הוקם על-פי תכנית בית-החולים הטוב ביותר באותה עת במזרח, אשר הוקם על-ידי הולנדים באיזמיר, ואף שוכלל והותאם לתנאים המקומיים.⁷⁴

66 'הדין-וחשבון באספה הכללית', ידיעות החברה, 1901, עמ' 13-14. וראה גם: 'הדין-וחשבון באסיפה הכללית השנתית', שם, 1894, עמ' 313, המדגיש גם הוא את הצפיפות הגדולה ואת החששות מפני פריצת דלקה בצריף העץ.

67 החומר של ועדת הבנייה, ארכיון עיריית ירושלים.

68 ידיעות החברה, 1906, עמ' 123.

69 במיבנה זה אפשר היה לקבל במשך כל היום מים רותחים לתה ושאר צרכים של הצליין. בעד כמות של 24 כוסות-תה בקירוב, נגבו 2 קופייקות בלבד. מי שרצה לשותת תה בחדרו, קיבל מיחס במשך כל היום (מ-7 בבוקר עד 9.30 בערב) תמורת 15 קופייקות.

70 С. Фонвизин, *Семь месяцев в Египте и Палестине*, СПб 1910, стр. 143 (ס' פונביזין, 'שבעה חודשים במצרים ובארץ-ישראל').

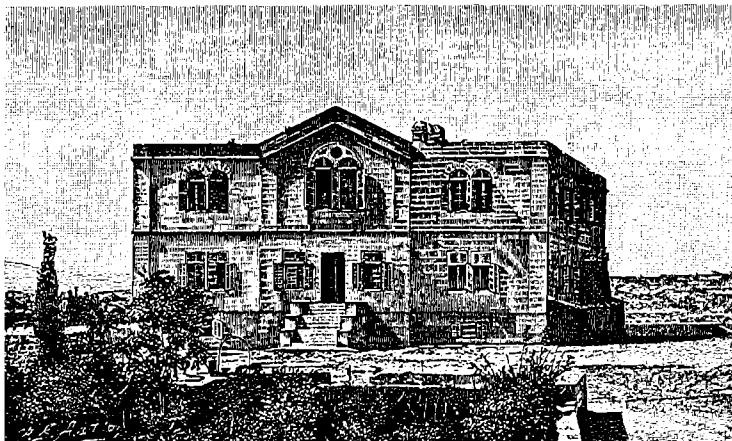
71 דמיטריבסקי (לעיל, הערה 12), עמ' 323.

72 פונביזין (לעיל, הערה 70), עמ' 143.

73 קאפריאן (לעיל, הערה 4), עמ' 130.

74 דמיטריבסקי (לעיל, הערה 12), עמ' 106.

משמאל: בית-החולים ב'מיגרש הרוסים' (רישום מ-1889. כיום – מעבדות-מחקר של משרד הבריאות והאוניברסיטה העברית). מימין: עולה-רגל נושא את 'האש הקדושה' לקראת שובו לביתו

בית-החולים הוקם סמוך לשער הדרומי של מכלול הבניינים של 'מיגרש הרוסים', מהצד המערבי שלו, וכלל שני בניינים. באחד מהם היה בית-החולים גופו, על 44 מיטותיו הקבועות, אשר כמעט תמיד היו תפוסות, ומרפאה לחולי חוץ. בבניין השני, שנבנה מאוחר יותר (1885) הוקמה המחלקה למחלות מידבקות, ובה 10 מיטות. בעת הנהירה הגדולה של עולי-הרגל, שהיתה בדרך-כלל מדי שנה בין ינואר למאי, הגדילו את מספר המיטות בשני הבניינים ככל האפשר. מספר החולים ששהו בבית-החולים הרוסי, היווה מ-14 אחוז (בשנת 1884) עד ל-53 אחוז (בשנת 1876) מהמספר הכללי של עולי-הרגל (מספר החולים הרוסים בלבד היה 46 אחוז בשנים האלה).⁷⁵

לבית-החולים הוקדשה תשומת-לב מיוחדת. כל התרופות הובאו מצרפת, ומ"מ קאסטורסקי, אשר ביקר בבית-החולים במאי 1885, ציין את 'הסדר והנקיון, אשר היו יכולים להתחרות בבתי-חולים משוכחים'. הוא פקפק, אם ימצא בכל המוסדות הרפואיים הטובים של פטרבורג ציוד משוכלל כמו זה שמצא כאן, כגון מכשיר לעירוי-דם ומכשיר לשטיפת-קיבה ושפע של מכשירים כירורגיים יקרי-ערך.⁷⁶

לצליינים, אשר שילמו למשרד האכסניית מס-חולים בשיעור רובל אחד וקיבלו כרטיס-חולים מיוחד, היו הריפוי, האחזקה, התרופות והטיפול במרפאות החוץ חנם, בלא קשר למשך שהייתם בבית-החולים.⁷⁷

75 ידיעות החברה, 1891, עמ' 59.

76 דמיטריבסקי (לעיל, הערה 12), עמ' 107, 108.

77 מורה-דרך (לעיל, הערה 61), עמ' 55.

בשנת 1881 הותקנו בבית-החולים אמבטיות מכספי התורמים. בשנת 1885 נשלמה, כאמור, בנייתה של המחלקה למחלות מידבקות, בכספים שאסף המושל הכללי של מוסקבה, ו"א דולגורוקוב, אצל סוחרי מוסקבה.⁷⁸

בבית-החולים שימשו רופא כללי, כירורג, רוקח וכן משגיחה, אחות-שומרת ועוד שש נשים לעבודות-שירותים.⁷⁹ ניהולו הופקד באופן בלעדי בידי הרופא, אשר למרותו היו כפופים גם כל בתי-המרפא בארץ הקודש.⁸⁰

בית-החולים היה מיועד לרוסים בלבד, אך לעתים, כאשר היו מיטות פנויות (בייחוד בקיץ) נתקבלו לבית-החולים גם 'תושבים מקומיים', ללא הבדל דת. ברם, אף יהודי, לפי הסטטיסטיקה של החברה, לא שהה בו במשך כל תקופת פעילותו.

על-יד השער הדרומי, מול בית-החולים, הושלמה ב-1893 הקמת בניין לא גדול, בן קומה אחת, בו שכנו מחסן-סחורות, חנות-מכולת, חנווני ושומרים. עד אז נמצאה החנות באכסניה על-שם סרגיי, ורעקב ריחוקה מבנייני הצליינים מפשרטי העם, היתה להם אי-נוחות גדולה.⁸¹ בסתיו 1906 נפתחה בסמוך לחנות המכולת גם חנות ספרים ואיקונוט, שכן אף הצליינים העניים ביותר היו רוכשים מזכרות מביקורם בארץ הקודש.⁸² החנות היתה תמיד הומה מאדם, ובגלל הצפיפות הגדולה נאלצו לעתים להוציא את הסחורה אל הרחוב.⁸³

ב'מגרש הרוסים' נמצאה גם לשכת הדואר הרוסית, אשר קיבלה ומסרה מכתבים (רגילים ורשומים), וגם המחאות-דואר. כאן גם נמכרו בולי-דואר רוסיים מיוחדים, למשלוח מכתבים לרוסיה.⁸⁴ החברה אירגנה שיירות-צליינים לפקוד מקומות קדושים באזורים שונים של ארץ ישראל. בליווי השיירות הללו העסיקה החברה 5-10 מורי-דרך מבני מונטנגרו, אשר שלטו בלשון הרוסית ובשפות מקומיות (תורכית, ערבית ויוונית).

המדור למחקר, לפרסומים ולתעמולה

הפעילות המחקרית והמדעית

פרסומים. אחת המטרות העיקריות של החברה, כפי שהוכרו עליה בעת הקמתה, היתה להקנות לחברה הרוסית ידיעות על ההווה ועל העבר של ארץ הקודש, ובכך לשרת את האחדות הרוחנית בין רוסיה ובין אם הכנסיות. פעילי החברה סברו, כי לשם הפצת המידע על ארץ הקודש יש לדבר בשלוש 'לשונות' שונות, לפי רמת ההשכלה של הקורא: לשון מדעית, לשון לציבור משכיל ולשון להמון פשוט.

באחת-עשרה השנים הראשונות לקיומה פירסמה החברה 64 ספרים. 32 מהם נועדו לרמה

78 שם, עמ' 109, 110.

79 ארץ הקודש (לעיל, הערה 1), עמ' 68.

80 מורה-דרך (לעיל, הערה 61), עמ' 48.

81 Отчет Уполномоченного ИППО в Иерусалиме Н. Гр. Михайлова за время с 1 марта 1892 г. по 1 марта 1893 г. – СИППО, 1894, стр. 32 (הדין-חשבון של מורשה החברה הפלסטינית בירושלים, נ"ג מיכאילוב).

82 ראה מורה-דרך (לעיל, הערה 61), עמ' 57.

83 ידיעות החברה, 1909, עמ' 227.

84 מורה-דרך (לעיל, הערה 61), עמ' 47.

ב'מיגרש הרוסים'
לקראת יציאה
למקומות הקדושים

הראשונה של הקוראים, 14 — אל השנייה, ו-18 — אל האחרונה;⁸⁵ כלומר, בתקופה הראשונה לקיומה באה הפעילות המדעית לידי ביטוי במחצית מכל פרסומיה של החברה. פעילות המדור למחקר, לפרסומים ולתעמולה היתה אפוא פחות מוכתבת על-ידי שיקולי-דעת של מדיניות-חוץ מאשר פעילותם של שני המדורים האחרים. חופש פעולה זה הביא לכך כי בתקופה הנדונה רוב פעילות החברה התרחש במדור הזה.

מיידי אחרי הקמתה, למרות הקשיים הרבים בחומר וברוח, ניגשה החברה הפלסטינית לפרסום כתב-עת מדעי, 'הקובץ הפלסטיני הפראבוסלאבי'. חיבורו של ו'נ חיטרובו מזכירה הקבוע של החברה, 'הפראבוסלאביות בארץ הקודש', לו היה תפקיד חשוב בהקמת החברה, היווה את הכרך הראשון של כתב-עת זה.

פורסמו באופן שיטתי בכרכים הבאים של מאסף זה כתביהם של הצליינים הרוסים הקדומים הידועים, עד לסוף המאה הי"ח. לאחר-מכן הובאו כתביהם של הצליינים הביזאנטים. הדבר התאפשר הודות לגילויין של גירסות קדומות של התרגומים הרוסיים של כתבי הצליינים היוונים והשוואתן לגירסות המערביות הידועות. תשומת-לב מרובה הוקדשה לפרסום עדויותיהם של צליינים פראבוסלאביים אחרים — בולגרים, גרוזינים ורומנים. לא נשכחו גם הצליינים הלאטיניים הקדומים ביותר. בנוסף הובאו במאסף גם מחקרים יסודיים, כגון 'בית-המקדש בתקופת הברית הישנה' מאת פרופסור א"א אולסניצקי⁸⁶ ו'ארץ-ישראל מכיבושה בידי הערבים ועד למסע-הצלב' מאת נ"א מדניקוב.⁸⁷

מפעל מיוחד של החברה היה פרסומם — בכרכים רבים — של קטלוגים של שתי ספריות יחידות במינן: קטלוג כתבי-היד של ספריית הפטריארך הירושלמי שחובר על-ידי א"י פאפאדופולו-קראמבס וכלל תיאור 645 כתבי-יד מהאוסף, המכונה ישן, של אוצרות כתבי-היד של

85 'הרין-וחשבון באסיפה הכללית השנתית ב-4 במארס 1893, ידיעות החברה, 1893, עמ' 145.

86 A. A. Olesnitskiy, 'Ветхозаветный храм в Иерусалиме (с рисунками и планами)', 86 *Православный Палестинский сборник [=ППС], 13 выпуск, 1899* (א"א אולסניצקי, 'בית המקדש בירושלים [עם ציורים ותרשימים]').

87 Н. А. Медников. Палестина от завоевания её арабами до крестовых походов по араб-87 *ППС 1901, 1805 стр.* (Н"א מדניקוב, 'פלסטינה מאז הכיבוש הערבי ועד מסעות הצלב, לפי מקורות ערביים').

כס הפטריארך הירושלמי (מהם 235 כתבי־יד יווניים). בנוסף לכך פורסם קובץ 'ירוסאלימסקי סבורניק' ('הקובץ הירושלמי'), בו נכללו תעודות מקוריות חשובות ומעניינות ביותר מכתבי־יד יווניים, שעד אז לא היו ידועים, או שפורסמו בצורה שאינה משביעה רצון.

סידור ספריית הפטריארך הירושלמי היה מפעלו של הפטריארך ניקודימוס. לפני־כן התגוללו כתבי־היד במבנים טחובים של מגורים יחד עם גרוטאות למיניהן, ובשל כך רבים מהם נרקבו למחצה, או נאכלו על־ידי עש; חלק נמכר בפרוטות לזרים משכילים, וחלק אבד לעד, כי נזרים השתמשו בהם כחומר להסקה. סידור הספרייה כלל גם צירופם אל האוסף של כתבי־יד של המנזר על שם סאבס הקדוש (מנזר מר־סבא) (708 כתבי־יד), מנזר המצלבה (109), המנזר על שם פאנאגיה הגדולה הסמוך לקבר הקדוש (1), בית־הגננים על־יד כנסיית הקבר הקדוש (21) ושל האוסף הפרטי של הפטריארך (17).⁸⁸ פעולות הפטריארך ניקודימוס הקלו את הישמרותם של כתבי־היד ואת השימוש בהם בעזרת הקטלוג המפורט, השווה לכל נפש.⁸⁹

הקטלוג האחר שפירסמה החברה ('קטלוג ספריית החברה הפלסטינית פראבוסלאבית') הביא לידיעת הציבור את האוסף של ספריית החברה, אשר ביסודה היתה ספרייתו הפרטית של ו'נ' חיטורבו.⁹⁰ בכרך הראשון של הקטלוג נכללו חיבורים מתחומים רבים הנוגעים, במישרין או בעקיפין, לארץ הקודש בנושאי תיאולוגיה, היסטוריה כללית, כנסייתית ורוסית, ארכיאולוגיה וגיאוגרפיה. הכרך השני כלל את כל הפרסומים המתייחסים ישירות לידיעת הארץ. הכרך השלישי היווה השלמה לשני הכרכים הראשונים. על־פי הקטלוג נמצאו בספרייה 1,215 פרסומים על מסעות לארץ הקודש, 918 פרסומים על זרים בארץ־ישראל, 536 פרסומים על החברה הפלסטינית, 242 חיבורים בארכיאולוגיה ובתולדות האמנות, הקשורים לארץ־ישראל ושכנותיה, ו־134 פרסומים בתולדות סוריה וארץ־ישראל.

ב־1886 החל לצאת כתב־העת 'ידיעות החברה הפלסטינית הפראבוסלאבית', אשר הפך ב־1904 לרבעון. כתב־עת זה עידכן את אנשי החברה בכל הנוגע למצב בארץ הקודש ואיפשר להם לעקוב אחרי כל התופעות של החיים בארץ־ישראל ואחרי הידיעות שהופיעו בעיתונים רוסיים וזרים. הופיעו בו גם ידיעות מדעיות על תגליות ארכיאולוגיות חדשות, כתבי־יד ומקורות, שזה עתה נודע על קיומם. בידיעות מוצגת כרוניקה מלאה של אירועים וחדשות ספרותיות ומדעיות של אותן השנים. בכתב־עת זה ובפרסומים אחרים של החברה השתתפו מיטב חוקרי ביוזנטיון, הפליאוגרפים והביבליוגראפים הרוסים.

חפירות ארכיאולוגיות ומסעות מחקר

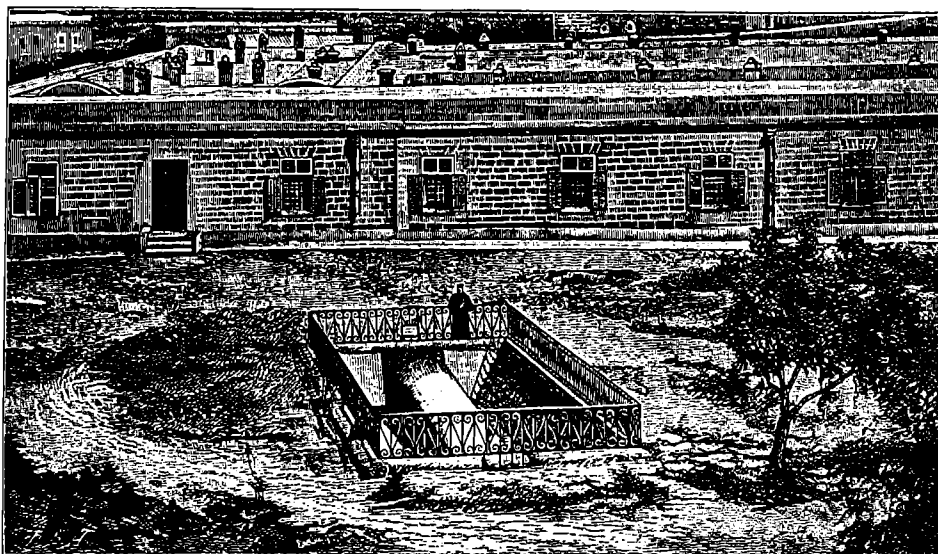
מאורע חשוב בחיים המדעיים של החברה הפלסטינית היה החפירות הארכיאולוגיות, אשר נערכו בקרבת כנסיית הקבר הקדוש. המקום נרכש מהאתיופים ב־1859, כדי להקים בו בניין לקונסוליה הרוסית. מאוחר יותר עברה הקונסוליה ל'מגרש הרוסים', והמבנה בעיר העתיקה נשאר שומם

88 'הדין־וחשבון באסיפה הכללית ב־13 במארס 1892, ידיעות החברה, 1892, עמ' 138.

89 'Доклад Ал. Ст. Павлова о каталоге греческих рукописей Иерусалимской патриархии,' СИИПО, 1892, стр. 486–502 ('הרצאתו של א"ס פאבלוב על קטלוג כתבי־היד היווניים של

הפטריארכט הירושלמי').

90 ראה לעיל, הערה 23.

עמוד חצוב-למחצה
ב'מיגרש הרוסים'
(מאחוריו – אחד משני
מבני האכסנייה
לגברים, על-שם
אליזבת)

כמעט 30 שנה. נערכו בו חפירות ארכיאולוגיות רבות עוד לפני הקמת החברה. את החפירות ב-1884 ערך החוקר הידוע קונראד שיק, בהשגחתו של ארכיאולוג אנטונין, ולביצוען נדרש פירמאן מיוחד מהממשלה התורכית. החפירות הצביעו על כך, שמיקום הגולגולתא הוא ככל הנראה מעבר לחומות העיר שהיו קיימות בזמנו של ישו, וחשפו את מפתן השער הקרוב אל הגולגולתא, אשר דרכו חייב היה ישו לעבור. כך התפתחו שאלות בסיסיות הקשורות לטופוגרפיה של ירושלים בתקופת הבית השני ולמהלך החומה השנייה. החברה נדרשה להקים מיבנה להגנתם של הממצאים הארכיאולוגיים, כגון שרידי החומה, מפתן 'שער המשפט', קמרון הבסיליקה של קונסטנטינוס ותוספות בנייה מן התקופה הביזנטית. שלוש שנות מאבק נדרשו כדי להשיג את הזכות לבנות מיבנה זה, ורק בספטמבר 1887 החלו בבנייתו.

בעת ובעונה אחת עם החפירות הארכיאולוגיות על-יד כנסיית הקבר הקדוש נשלחו שני מדענים למסעות-מחקר. פרופסור א"א צאגארלי נסע לסיני, לירושלים ולאתוס, לחקור עתיקות וכתבי-יד של הגרוזינים-הפראבוטלאבים, אשר השתמרו במקומות הללו. הכנסייה הגרוזינית היתה פעילה בארץ הקודש עד לכיבושה בידי התורכים, הקימה בה מבנים חשובים וקיימה קשר רצוף עם מולדתה. ברם, מאוחר יותר, ויתרה על נכסיה, בגלל דלותה הגוברת, ואלה עברו לידי היוונים והלאטינים. עד לאמצע המאה ה-19 עדיין השתמרה חלקית במנזרים יוונים מורשת הגרוזינים כגון: כתבי-יד, חפצים שונים, קטעי פרסקו וכתובות, אבל לאחר-מכן החלה השמדתם השיטתית. כתוצאה ממסע המחקר של צאגארלי הופיע חיבורו היסודי 'שרידי העתיקות הגרוזיניות בארץ הקודש ובסיני'.⁹¹

91 A. A. Цагарели, 'Памятники грузинской старины в Св. Земле и на Синае (с рисунками и планом)' ППС, десятый выпуск, 1883 (א"א צאגארלי, 'שרידי גרוזיניים עתיקים בארץ הקודש ובסיני').

פ"ו בזאובראזוב, מרצה בכיר באוניברסיטת מוסקבה, נסע אל איי הארכיפלג היווני כדי לרשום את כתבי-היד בספריות המנזרים, לערוך ביבליוגראפיה של פרסומי הצליינים השונים ולגלות תעודות בלתי-ידועות על גוסעים.

בשנת 1891 יצאה משלחת מדעית במטרה לחקור את השרידים הנוצריים בסוריה, בארץ-ישראל, בבשן ובעבר-הירדן, בזיקה לסוגיית מוצאה של האמנות הביזאנטית והאמנות הנוצרית מזרחית. בראש המשלחת עמד האוצר הראשי של האַרְמִיטז' (מוזיאון האמנות) הקיסרי, נ"פ קונדאקוב, והשתתפו בו פרופסור א"א אולסניצקי מן האקדמיה הדתית בקייב ופרופסור י"ו פומיאלובסקי מאוניברסיטת סנט-פטרבורג. המשלחת סיכמה את מסעה בכ-1,000 תצלומים, 50 אקוורלים, 20 תרשימים של מבנים עתיקים ובספר 'המסע הארכיאולוגי בסוריה ובארץ-ישראל'.⁹² ראש המכון הארכיאולוגי בקושטא, פ"י אוספנסקי, תיאר את התוצאות המדעיות של מסעו לבעל-פֶּךְ, לתדמור ולארץ-ישראל בספרו 'השרידים הארכיאולוגיים של סוריה'. הצייר קלוגה בא בשנת 1898 למידבא שבעבר-הירדן, כדי להעתיק את מפת הפסיפס המפורסמת, אשר נרכשה על-ידי החברה.

פרט לפעילותה המדעית-מחקרית והפרסומים, ניצלה החברה כל הזדמנות כדי לרכוש פרטים של תרבות חומרית ויצירות ספרותיות. בגנזי החברה נתלקטו חומר ארכיאולוגי, כתובות, מטבעות, חותמות, וכתב-יד, אשר שימשו למחקר של מדענים אנשי החברה.⁹³

הפעילות להפצת ידע בין ההמונים

בתקופה הראשונה לקיום החברה התרכזה, כאמור לעיל, הפעילות במדור השלישי, הוא המדור למחקר, לפרסומים ולתעמולה. ברם, כתוצאה מהתפתחות החברה והישגיה, היא הפנתה את עיקר מאמציה למדור הראשון, לתמיכה בפראבוסלאביות בארץ הקודש, ואל המדור השני, לסיוע לצליינים הרוסים, בעוד פעילות המדור השלישי 'לבשה ממדים יותר ויותר צנועים, יחסית להוצאות אשר הוקצבו לו'.⁹⁴

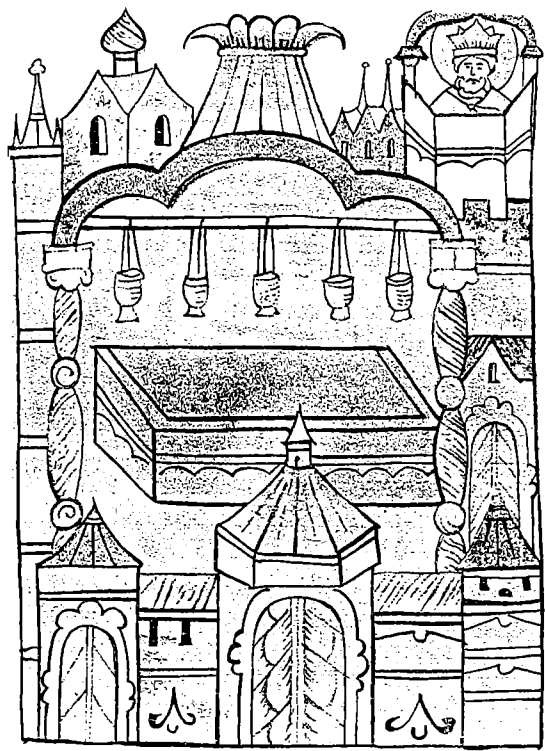
מדור זה הקדיש בשלב זה את עיקר תשומת-לבו לפרסום ספרים עממיים זולים, ספרי-הדרכה פופולריים לעולי-רגל, חוברות שחולקו חינם ולארגון סדרות של הרצאות להמונים. כבר בתחילת פעילותה הוציאה החברה את 'מורה-הדרך לארץ הקודש לעולי-הרגל בני המוני העם הפראבוסלאבי', כדי להקל עליהם את הלימוד המוקדם של המקומות הקדושים.

דרך סניפיה המחוזיים החלה החברה הפלסטינית לערוך הרצאות מיוחדות על ארץ-ישראל בערים וביישובים שונים ברוסיה, כדי לוודע למקומות הקדושים גם את אלה שלא היה ביכולתם לבקר בהם. את סדרות ההרצאות הללו החלו לערוך בשנת 1897, וכבר אחרי שלוש שנים הגיע מספרן ל-8,000, ומספר שומעיהן — לשני מיליון; כתום חמש שנות פעילות קוימו 30,000 סדרות-הרצאות ב-5,000 מקומות, בהן נכחו 5 מיליון איש. לעתים תכופות אפילו כנסיות היו צרות מהכיל את כל המעוניינים, וההרצאות נערכו תחת כיפת השמיים. לפעמים, כמו באודסה למשל,

92 נ"פ קונדאקוב (לעיל, הערה 46), עמ' 164.

93 הקובץ הפלסטיני, האקדמיה למדעים של ברית המועצות, החברה הפלסטינית הרוסית, 1 [63] (1954), עמ' 4.

94 'ההרצאה באסיפה הכללית ב-8 באפריל 1901, ידיעות החברה, 1901, עמ' 20.

כנסיית הקבר הקדוש (ציור מן המאה הט"ו)

היו מתאספים להרצאה כ-3,500 איש, ויש שהיו האיכרים באים לשמוע את בשורת ארץ הקודש אפילו ממרחק 20-30 ורסטאות.⁹⁵

בהרצאותיה על ארץ הקודש ביצעה החברה הפלסטינית את המשימה של הקניית הידיעות על ארץ הקודש לאנשים הרוסים, וכך היא הקנתה ידיעות על הברית החדשה בפרט, ועל התנ"ך בכלל.⁹⁶ רוב ההרצאות על ארץ הקודש נערכו לפי חוברות מיוחדות של החברה, כמאה במספר, מיועדים להרצאות בנושאים שונים: גיאוגרפיה והיסטוריה של ארץ הקודש, תיאורי אורח החיים בארץ-ישראל בתקופה העתיקה, על הצליינות הרוסית, על ההיסטוריה הכנסייתית ועל תולדות הקדושים של ארץ הקודש. 49,210 עותקים של פרסומים כאלו נשלחו בסתיו 1902 אל כל סניפי החברה, לעריכת הרצאות ושיחות. פרט לכך היתה החברה מפרסמת את הפלסטינסקיה ליסטקי ('העלונים הארץ-ישראליים') המיוחדים, אשר בהם נמסרו בקווים כלליים ידיעות על צדדים שונים של החיים בארץ הקודש. ב-1902-1903 נשלחו 644,540 עותקים של עלונים כאלו אל הסניפים, לחלוקה חינם. לכך אפשר להוסיף עוד 640,000 ציורים של ירושלים ואתרים אחרים בארץ הקודש, אשר גם הם נועדו לחלוקה חינם לשומעים. סך-הכל נשלחו באותה שנת דיין-וחשבון 1,333,750 עותקים של פרסומים אלה.⁹⁷

בכל המקומות סייעו במיוחד להצלחת ההרצאות תמונות האור. למרבה הצער, עד עתה אין ביכולתה של החברה הפלסטינית לערוך את כל הרצאותיה על ארץ הקודש בליווי תמונות-אור, והסניפים עדיין לא מצאו אמצעים לכך. על חשיבותה של תמונת-אור אין מה לדבר, היא מובנת לכול. במשרד החברה נמצאות עד 2,000 תמונות לפנס-קסס; התמונות ממוינות ל-105 הרצאות בודדות ונשלחות למקומות שונים, לפי בקשה.⁹⁸

95 Киц, Чтения о Св. Земле, их цель и значение для православного русского народа, СИППО, 1904, стр. 15, 16 (קיץ, 'ההרצאות על ארץ הקודש, מטרן וחשיבותן לעם הרוסי הפראבוטלאבי').
 96 שם, עמ' 11, 13.
 97 שם, עמ' 14.
 98 שם, עמ' 15.

תשומת-לב מיוחדת הוקדשה לפרסום חוברות עממיות (בשנת 1911, למשל, הוצאו חמש חוברות ב־14,000 עותקים). 'עד כמה שיישמע הדבר מוזר, נאלצים אנו להודות, כי יותר קשה להסתדר עם פרסומים עממיים על ארץ הקודש. הפרסומים הללו דורשים כתיבה בלשון המובנת לעם, ולא בשפה עממית מדומה, הוצאה לאור בהידור יחסי... ולבסוף, כמובן, מחירים זולים'. כלי נוסף להפצת ידיעות על ארץ הקודש בקרב כל שכבות החברה הרוסית היה בית-הספר. דינים וחשבונות על פעילותם של סניפי החברה מלמדים כי פרסומי החברה שימשו כאמצעי-עזר לשיעורים בבתי ספר.⁹⁹

סיכום

החברה הפלסטינית, כמו גם החברה הרוסית לספנות ולמסחר, תוכננה והוקמה כחברה פרטית. כך היה בפעילותה כדי לאפשר התערבות מדינית של רוסיה במזרח-התיכון בצורה לא-פוליטית. שכן האינטרסים של החברה בארץ הקודש חפפו את אלה של רוסיה; ומאידך גיסא, לא חלו עליה ההגבלות של מדיניות החוץ הממשלתית, כפי שהן חלו על הוועדה הפלסטינית ועל הקונסוליה הרוסית.

לחברה היה יתרון גם על-פני המשלחת הרוסית הדתית — הנציגה הרשמית של הכנסייה האורתודוקסית המוסקבאית — בכך שלא היתה מוגבלת על-ידי האוטוקפלות של הפטריארכיה האורתודוקסית הירושלמית.

החברה הפלסטינית היתה ביטוי מובהק לברית בין הכנסייה והמדינה הרוסית. עם חבריה נמנו בני המשפחה הצארית וראשי המימסד הדתי והחילוני. עובדה זו יחד עם חשיבות פעילותה והישגיה הביאו להפיכתה, שבע שנים בלבד אחרי ייסודה (ב־1889), מחברה פרטית לחברה אימפריאלית.

בעצרת היובל ה־25 של החברה, עשר שנים לפני סיום פעילותה, שנערכה בפאר ובהשתתפות מוזמנים רבים, מנה הצאר ניקולאי את הישגיה במכתב-תודה מיוחד, אשר הוקרא בנוכחותו: עתה, בהחזיקה בארץ הקודש את הנכסים שערכם הוא כמעט שני מיליון רובל, היא חולשת על 8 אכסניות, שבהן מוצאים מחסה עד 10,000 צליינים [בשנה], על בית-חולים, על 6 מרפאות לחולי-חוץ, אשר מבקרים בהן רבים מאוד, ו־101 מוסדות-לימוד, ובהם 10,400 תלמידים; ב־25 שנים היא הוציאה 347 פרסומים בידיעת ארץ הקודש.¹⁰⁰

ערב מלחמת העולם הראשונה יכלה החברה לרשום לעצמה שורה של הישגים: תרומה לחיזוק עמדתה של רוסיה במזרח-התיכון, ארגון עצמאי, נוכחות קבועה של מספר רב של צליינים רוסים, בעלות על שטחי-קרקע ניכרים, בתי-ספר ועזרה רפואית עצמאיים, הספרות הרבה שפירסמה — הביאו למסירת חלק מתפקידי הנציגויות הממשלתיות והכנסייתיות לידי החברה. יתירה מזו, זמן קצר לאחר הקמתה נאסר על נציגים רשמיים של המדינה להתערב בפעילות החברה. בכל אלה היה כדי להוכיח מעבר לכל ספק, כי הרעיון שהגה חיטרובו ונאבק להגשמתו שנים רבות, קדם עור וגידים ואף היה לנדבך חשוב בקידום אינטרסיה של רוסיה בארץ-ישראל.